

The Critical unction of the Theme in Migration Novels *Awlad al-Ghetto: Esmi Adam* by Elias Khoury and *Nocturnal Harmony* from *The Wood Orchestra* by Reza Ghasemi

Zahra haghayeghi¹ | Bahar Seddighi^{2*} | Ahmadreza Heidaryan Shahri³

1. Ph.D. in Arabic Language and Literature, Faculty of Letters & Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: Zahra.haghayeghi@mail.um.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Letters & Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: seddighi@um.ac.ir
3. Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Letters & Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: heidaryan@um.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 28 February 2024

Received in revised form:
12 January 2025

Accepted: 15 January 2025

Keywords:

Immigration fiction,
Critical theme,
Awlad el-Ghetto- Esmi Adam,
Nocturnal Harmony from
The Wood Orchestra.

ABSTRACT

The phenomenon of migration has been one of the most significant human experiences for centuries. However, contemporary attitudes toward migration have evolved, reflecting changes in the human condition. This evolution has introduced various dimensions of meaning, particularly in the realm of migration literature. Such literature often portrays the tension and challenges faced by characters navigating the traditions, norms, and governing policies of both their countries of origin and their host nations. Therefore, in the fictional works addressing immigration, a critical realist perspective reveals an objective and accurate portrayal of reality, highlighting human social issues and challenges in the contemporary era. This study emphasizes the need for comparative and homogeneous research in the field of migration literature to uncover its hidden layers. The research aims to investigate the critical functions of the themes present in two well-known novels from Arabic and Persian literature: "Awlad al-Ghetto: Esmi Adam" by Elias Khouri and *Nocturnal Harmony* from *The Wood Orchestra* by Reza Ghasemi, to explore the themes presented in these two novels, which have become a focal point for critical discourse examined through a lens of critical realism. This research has examined the critical role of themes using a descriptive and analytical approach grounded in the American comparative school. The findings of this study reveal that the critical themes shared between the two novels encompass political issues, colonial structures, and the role of intellectuals. In "Awlad al-Ghetto Esmi Adam," these themes are examined with a focus on historical contexts and the portrayal of social realities. In contrast, in *Nocturnal Harmony*, colonialism is explored in a symbolic and allegorical manner. Among the social themes presented in both books is the issue of alienation and marginalization of migrants. In *Awlad al-Ghetto*, the narrative transcends the theme of migrant alienation and delves into the plight of Palestinians who have been marginalized and overlooked in the annals of history. Regarding cultural issues, two distinct perspectives on the relationship between religious identity and broader cultural dynamics are evident in the two novels.

Cite this article: Haghayeghi, Z., Seddighi, B., Heidaryan shahri, A.H. (2025). The Critical unction of the Theme in Migration Novels *Awlad al-Ghetto: Esmi Adam* by Elias Khoury and *Nocturnal Harmony* from *The Wood Orchestra* by Reza Ghasemi. *Research in Comparative Literature*, 15 (2), 51-74.

© The Author(s).

DOI: 10.22126/jccl.2025.10365.2585

Publisher: Razi University

Extended Abstract

Introduction:

Fictional literature can be analyzed and critiqued from various perspectives, including through the lens of different literary schools. Among these, one of the most significant literary schools whose prominence has not diminished over time is Realism, as Realism possesses untamed meanings. Realist literature often serves as one of the most important sources of social critique.

One type of literature that lends itself to social critique from a realist perspective is migration literature, also known by other names such as "literature of migrants," "exile literature," "diaspora literature," and "intercultural literature. Migration literature, particularly fictional narratives, has rapidly expanded as it delves into social challenges. The critical themes in migration novels address the social, political, and cultural challenges, contradictions, and issues that influence the lives of migrants. These novels often portray the bitter realities and contradictions of life in migration, striving to acquaint readers with the complex conditions and social inequalities migrants face both in their countries of origin and their host countries.

Such works reflect not only the personal and psychological struggles of migrants but also challenge broader social and political issues. Despite variations in the nature and dimensions of migration across different countries, its social, historical, psychological, cultural, and linguistic consequences are largely similar, revealing a common pattern in these experiences. This universality, along with the contemporary prominence of comparative literature, provides an opportunity to explore the themes of migration literature across different regions through a comparative lens.

This study examines two novels *Awlad al-Ghetto: Esmi Adam* by Elias Khoury and *Nocturnal Harmony from The Wood Orchestra* by Reza Ghasemi, authored by two renowned storytellers. In *Awlad al-Ghetto*, Khoury narrates themes of displacement, death, life, silence, exclusion, and the repetition of history. The novel tells the story of a migrant lost between his dual identities—Palestinian and Israeli-constructed—and reflects on displaced migrants who remain marginalized even in their homeland, occupied Palestine. Meanwhile, in *Nocturnal Harmony*, Ghasemi employs a nonlinear narrative style based on the stream of consciousness, blending the real and unreal. Despite this technique, the novel exhibits critical realist elements that highlight identity crises, cultural contradictions, homelessness, and the marginalization of migrants.

Comparative literature has become one of the most important fields of interest globally. Among the various comparative schools, the American School has garnered significant attention due to its extensive scope of comparative studies. This study adopts the American comparative school, which is closely associated with René Wellek, as his theories have established a unique approach in comparative literature. The American school examines literature beyond national boundaries, emphasizing aesthetics and art as central themes.

Method:

Migration literature, as a significant branch of Realism, explores the experiences of migrants while reflecting the concerns of modern individuals, whether migrants or non-migrants. It sheds light on the dynamics and prevailing environments of both migrant-sending and migrant-receiving societies, emphasizing the need for extensive research in this field.

This study, grounded in the principles of the American Comparative School and its emphasis on the authenticity of similarities, examines the intellectual and artistic frameworks of two novels: *Awlad*

al-Ghetto: Esmi Adam by Elias Khoury and *Nocturnal Harmony from The Wood Orchestra* by Reza Ghasemi. These two works, both belonging to the domain of migration literature, appear to be entirely different in terms of form and content. *Awlad al-Ghetto* is a historical novel where the author uses the migration genre to address the issue of occupied Palestine. Conversely, *Nocturnal Harmony* employs a stream-of-consciousness narrative to highlight the contradictions migrants face, while also presenting a symbolic portrayal of events from a particular period in Iranian history.

Despite these differences, a multilayered reading of the two novels reveals certain similarities. This research employs descriptive and analytical methods, drawing on critical realism, to examine these parallels and provide an in-depth exploration of the two novels.

Results and Discussion:

The critical analysis of the thematic functions in the novels *Awlad al-Ghetto: Esmi Adam* and *Nocturnal Harmony from The Wood Orchestra* reveals that both authors critically and realistically depict political, social, and cultural concerns through the lens of migration and its challenges. Despite differences in narrative style, the shared aspects identified in this research are as follows:

Both novels use allegory to reflect colonial structures. In *Awlad al-Ghetto*: historical contexts are employed to highlight social realities, particularly emphasizing the role of intellectuals in raising awareness. This novel reflects direct colonial domination, portraying the plight of Palestine. In contrast, *Nocturnal Harmony* indirectly addresses post-colonialism and the loss of independence through symbolic representation.

Both novels portray narrators as intellectuals—albeit non-professional and distant from formal politics—who aim to raise societal awareness about their nations and the world. In *Nocturnal Harmony*, the narrator achieves this through symbolic characterization, while in *Awlad el-Ghetto*, the narrator uses a critical discourse to recount historical events in Palestine, fulfilling their role as an intellectual to enlighten society about the Palestinian plight.

Both novels explore the theme of dislocation, depicting the migrant's inability to align with the host society, leading to a sense of alienation. In *Awlad al-Ghetto*, this alienation extends beyond the migrant's experience in the host country, addressing the historical marginalization of Palestinians. Conversely, in *Nocturnal Harmony*, the narrator and characters face mental and psychological instability as a result of their detachment from the host society.

The two novels offer distinct perspectives on religious identity and its associated challenges for migrants. In *Awlad al-Ghetto*, the narrator, struggling with dual Palestinian-Israeli identity, reflects on peaceful interfaith coexistence before and after the occupation of Palestine and condemns the attacks by Jewish settlers. In *Nocturnal Harmony*, the author adopts a satirical tone, critiquing fear-inducing religious teachings as the source of many of the narrator's fears.

Both novels share a nuanced approach to nostalgia. Rather than expressing an emotional attachment to the past, the narrators exhibit a form of escapism. While the past is presented, it lacks emotional longing and appears as structured storytelling rather than sentimental reminiscing.

This comparative exploration highlights critical and realist themes within the two novels, offering insights into the interconnected issues of migration, identity, and the human condition.

کارکرد انتقادی درونمایه در رمان‌های مهاجرت *اولاد الغیتو* اسمی آدم از الیاس خوری و هم‌نوایی شبانه *ارکستر چوب‌ها* از رضا قاسمی

زهرا حقایقی^۱ | بهار صدیقی^۲ * | احمد رضا حیدریان شهری^۳

۱. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: Zahra.haghayeghi@mail.um.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: seddighi@um.ac.ir
۳. استاد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: heidaryan@um.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶

واژه‌های کلیدی:

ادبیات داستانی مهاجرت،
درونمایه انتقادی،
اولاد الغیتو اسمی آدم،
هم‌نوایی شبانه *ارکستر چوب‌ها*.

پدیده مهاجرت، یکی از بزرگ‌ترین تجربه‌های بشری از دیرباز بوده است؛ اما نگرش به آن در دوران معاصر، بانگ‌ریستن به وضعیت انسان تغییر نموده است و ابعاد معنایی متفاوتی دارد؛ به ویژه نمود آن در ادبیات مهاجرت داستانی، تصویری از تنش و چالش میان شخصیت‌ها با سنت‌ها، هنجارها و سیاست‌های حاکم در دو سرزمین مبدأ و میزبان است. از این رو در آثار داستانی مهاجرت می‌توان با نگاهی رئالیستی انتقادی، بازتابی از تجربه‌ای عینی و دقیق از واقعیت را با نگاهی به مسائل و مضامین اجتماعی انسان در عصر جدید یافت. همین امر ضرورت پژوهش‌های تطبیقی و همسان‌نگر در حوزه ادبیات مهاجرت را می‌طلبد تا لایه‌های پنهان آن را هویدا سازد. این پژوهش با هدف بررسی کارکرد انتقادی درونمایه در رمان نام‌آشنای ادبیات عربی و فارسی *اولاد الغیتو* اسمی آدم از الیاس خوری^۱ و هم‌نوایی شبانه *ارکستر چوب‌ها* از رضا قاسمی^۲ در پی آن است تا درونمایه مطرح شده در دو رمان را که منجر به گفت‌وگوهای انتقادی گشته است را با رویکردی رئالیسم انتقادی واکاوی نماید. این جستار با روش توصیفی و تحلیلی و بر بنیان مکتب تطبیقی آمریکایی، کارکرد انتقادی درونمایه را مورد بررسی قرار داده است و دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد که موضوعات انتقادی همسان در دو رمان، شامل مسائل سیاسی، سازه‌های استعماری و نقش روشنفکران است. در رمان *اولاد الغیتو* این موضوعات با تأکید بر زمینه‌های تاریخی و بازتابی واقعیت‌های اجتماعی مطرح شده‌اند، در حالی که در رمان هم‌نوایی به شکلی نمادین و تمثیلی به مسئله استعمار پرداخته شده است. از موضوعات اجتماعی مطرح در دو رمان، مسئله گم‌شدگی و حاشیگی مهاجران است که در رمان *اولاد الغیتو*، مسئله‌ای فراتر از گم‌شدگی مهاجر مطرح شده است و به موضوع فلسطینیانی که در حاشیه تاریخ گم شده‌اند پرداخته است. در رابطه با مسائل فرهنگی، دو نگاه متفاوت در پیوند با هویت دینی در دو رمان دیده می‌شود.

استناد: حقایقی، زهرا، صدیقی، بهار، حیدریان شهری، احمد رضا (۱۴۰۴). کارکرد انتقادی درونمایه در رمان‌های مهاجرت *اولاد الغیتو* اسمی آدم از الیاس خوری و هم‌نوایی شبانه *ارکستر چوب‌ها* از رضا قاسمی. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵ (۲)، ۴۵-۷۴.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jcl.2025.10365.2585

شروېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتمال جامع علوم انساني

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

ادبیات داستانی را می‌توان از منظرهای گوناگون و از جمله از دیدگاه مکاتب مختلف ادبی مورد نقد و بررسی قرار داد، در این میان یکی از مهمترین مکاتبی ادبی که مکتب‌های دیگر بعدی نتوانسته از قدر و اعتبار آن بکاهد. رئالیسم^۱ (واقع گرایی) است؛ زیرا «رئالیسم معانی مهارناپذیر دارد.» (ر.ک: گرانت^۲، ۱۹۷۶: ۶۷)؛ از این رو ادبیات رئالیستی غالباً یکی از مهمترین منابع نقد اجتماعی بوده است.

یکی از انواع ادبیات که می‌توان با نگاهی رئالیستی به نقد اجتماعی در آن پرداخت ادبیات مهاجرت است، ادبیاتی که با نام‌های دیگری مانند «ادبیات مهاجران»^۳، «ادبیات تبعید»^۴، «ادبیات برون‌مرزی»^۵ و «ادبیات بینافرهنگی»^۶ نیز شناخته می‌شود (ر.ک: یزدانی، ۱۳۸۷: ۱۵)، و به آثاری گفته می‌شود که پس از جنگ‌های جهانی اول و دوم شکل گرفت و به تجربه زندگی در فرهنگی بیگانه و مسائل هویتی و اجتماعی ناشی از آن می‌پردازد (ر.ک: عباسی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۲). ادبیات داستانی مهاجرت با تمرکز بر چالش‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مهاجران به طور چشمگیری گسترش یافته است. این آثار نه تنها مشکلات شخصی و روانی مهاجران را بازتاب می‌دهند، بلکه مسائل گسترده‌تر اجتماعی و تاریخی را نیز به نقد می‌کشند. با وجود تفاوت‌های مهاجرت در کشورهای مختلف، پیامدهای آن در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و روانی تا حد زیادی مشابه است و الگویی مشترک در این تجربه‌ها دیده می‌شود. در این پژوهش، دو رمان *أولاد الغیتو* - اسمی آدم از الیاس خوری و هم‌نوايي شبانه از کستر چوب‌ها از رضا قاسمی بررسی شده‌اند. خوری در *أولاد الغیتو* به سرگردانی هویتی فلسطینی‌ها در میان دو فرهنگ می‌پردازد، در حالی که قاسمی با روایت غیرخطی و جریان سیال ذهن، بحران‌های هویتی و فرهنگی و بی‌خانمانی مهاجران را به تصویر می‌کشد.

هنگامی که سخن از ادبیات تطبیقی^۷ است نام مکتب‌های بسیاری مطرح می‌شود که در این میان این مکتب، مکتب تطبیقی آمریکایی به دلیل آن که حوزه گسترده‌ای از مطالعات تطبیقی را در می‌برمی‌گیرد، بسیار مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. پژوهش حاضر با تکیه بر مکتب تطبیقی

1. Realism

2. Grant

3. Migrant Literature

4. Exile Literature

5. Transnational Literature

6. Intercultural Literature

7. Comparative Literature

آمریکایی صورت گرفته، مکتبی که با نام *رنه ولک*^۱ پیوند خورده است؛ زیرا نظریات این ناقد و نظریه پرداز رویکردی در ادبیات تطبیقی رقم زد. در مکتب آمریکایی، ادبیات در فراسوی مرزهای ادبی مطرح می‌شود و زیباشناسی و هنر در کانون توجه قرار می‌گیرد (ر.ک: ندا، ۱۳۹۴: ۲۱).

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

ادبیات داستانی مهاجرت به عنوان یکی از شاخه‌های مهم مکتب رئالیسم با پرداختن به مسئله فرد مهاجر، نگرانی‌های انسان مدرن، چه مهاجر و چه غیر مهاجر را بازگو می‌کند و می‌تواند ابعاد وسیعی از محیط و فضای حاکم بر جوامع مهاجرفرست و مهاجرپذیر را برای ما روشن کند. همین امر لزوم انجام پژوهش‌های دامنه داری را در این زمینه می‌طلبد.

در این پژوهش بر بنیان مکتب تطبیقی آمریکایی و اصل اصالت تشابه در آن به کشف نظام فکری و هنری در دو رمان *اولاد الغیتو* و *همنوی شبانه* پرداخته شده است. دو رمان از حوزه ادبیات مهاجرت که از لحاظ فرم بیان و محتوا کاملاً متفاوت به نظر می‌رسند چنانکه رمان *اولاد الغیتو*، رمانی تاریخی است که نویسنده با بهره‌گیری از ژانر مهاجرت به مساله فلسطین اشغالی پرداخته است و رمان *همنوی* رمانی بر بنیان جریان سیال ذهن در پس بیان تناقض‌هایی است که مهاجران با آن روبرو می‌شوند؛ ضمن آنکه در قالبی تمثیلی رویدادهای برهه‌ای از تاریخ ایران را بیان می‌کند. با این وجود در خوانش چند لایه‌ای این دو رمان پاره‌ای همسانی‌ها دیده می‌شود که در این پژوهش بر بنیان توصیف و تحلیل از رهگذر واکاوی واقع‌گرایی انتقادی در این دو رمان در پی پاسخ‌گویی به این پرسش‌های بنیادین است:

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

- چگونه درون‌مایه‌ها در دو رمان *اولاد الغیتو* اسمی آدم و *همنوی شبانه* / *ارکستر چوب‌ها* توانسته است کارکرد انتقادی را نشان دهد؟
- برجسته‌ترین همسانی‌ها و نا هم خوانی‌های این دو رمان در بیان درونمایه از منظر واقع‌گرایی انتقادی چیست؟

۱-۴. پیشینه پژوهش

نظر به موضوع مورد بحث می‌توان پیشینه پژوهش را در دو دسته بیان نمود، دسته نخست، پژوهش‌هایی تطبیقی که به واکاوی اندیشه انتقادی در آثار مهاجرت پرداخته است در این خصوص می‌توان مقاله حقایقی (۱۴۰۲) «بررسی تطبیقی تجربه مهاجرت در رمان‌های *اولاد الغیتو* / اسمی آدم از الیاس خوری و تماماً مخصوص از عباس معروفی» منتشر شده در همایش بین‌المللی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در پرتو زبان عربی و جریان‌های ادبی، که نویسنده در آن از میان چالش‌های مهاجرت دو مساله مرگ و پوچ‌گرایی را در این دو رمان مورد واکاوی قرار داده است و مقاله حقایقی و دیگران (۱۴۰۰) «خوانش تطبیقی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت از منظر رئالیسم انتقادی (مطالعه موردی: رمان *عراقی* فی باریس و هم‌نویسی *شبانۀ ارکستر چوب‌ها*)» که در آن نویسندگان در واکاوی مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی به بررسی تناقض‌های فرهنگی و مساله نوستالژی پرداخته‌اند، ضمن آنکه چالش‌هایی از مهاجرت چون بحران هویت و آوارگی را مورد بررسی قرار داده‌اند در تفاوت این پژوهش با جستار حاضر باید گفت ما در این پژوهش با نگاهی کلی به مبانی واقع‌گرایی انتقادی به بررسی درونمایه‌های سیاسی و اجتماعی در دو رمان *اولاد الغیتو* و هم‌نویسی پرداخته‌ایم؛ و مقاله حیدریان شهری و دیگران (۱۳۹۹) «دراسة الواقعية النقدية بين روايتي بروكلين هابيتس لمبرال الطحاوي وسرزمين نوح لکيوان أرفاقي، مجلة اللغة العربية وآدابها، السنة ۱۶، العدد ۴» که با بررسی مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به چالش‌هایی که مهاجر با آن روبروست پرداخته است» و مقاله محبوبه خراسانی و دیگران (۱۳۹۹) «هویت و مهاجرت در رمان *دل* / محمود گلاب دره‌ای» و *عصفور من الشرق* / «توفیق الحکیم»، کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، دوره ۵، شماره ۳؛ که در آن، نویسندگان با نگاهی به مفاهیم ادبیات مهاجرت بر اساس نظرات هومی بهابها، به بیان تعارض‌ها و تقابل‌های فرهنگی شخصیت‌های رمان با فرهنگ غرب پرداخته‌اند و مقاله فریده امیری دهنوئی و دیگران (۱۳۹۴) «سیمای دیگری در رمان *ثريا در اغماء* اثر اسماعیل فصیح و رمان *شیکاگو* اثر علاء‌أسوانی»، نشریه ادبیات تطبیقی، سال ۷، شماره ۱۲؛ در آن، نگاه مهاجران شرقی به غرب و نگاه آن‌ها به شرق مورد بررسی قرار گرفته است.

دسته دوم، پژوهش‌هایی که در مورد دو رمان مورد بررسی صورت گرفته است. باید گفت در خصوص رمان هم‌نویسی به دلیل شهرت آن و جوایزی که کسب نموده است تا کنون پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است که هر کدام از منظری به واکاوی این رمان پرداخته‌اند. در باب رمان *اولاد الغیتو* / اسمی آدم، مقالاتی چند صفحه‌ای که به صورت کلی به موضوع رمان پرداخته‌اند مانند مقاله فیصل درّاج (۲۰۱۶) با عنوان «الیاس خوری فی روايته *اولاد الغیتو* / اسمی آدم، *عنف التاريخ و دلالاته*» مجلة

الدراسات الفلسطينية، رقم ۱۲۵؛ و مقاله رائف زریق (۲۰۱۶) با عنوان «كيف يتكلم الصمت و يصمت الكلام مجلة الدراسات الفلسطينية، رقم ۱۰۷؛ اشاره نمود که هر دو مقاله به معرفی رمان و موضوع کلی به صورت مختصر پرداخته است و همچنین مقاله حقایقی و دیگران با عنوان «واکاوی جامعه شناختی رمان *اولاد الغیتو* اسمی آدم از الیاس خوری بر پایه نظریه لوسین گلدمن، مجله ادب عربی، دوره ۱۶، شماره ۱» است که در این مقاله بر بنیان نظریه گلدمن به واکاوی این رمان پرداخته شده است.

با توجه به آنچه مطرح شد، نوآوری پژوهش حاضر در آن است که تاکنون هیچ پژوهش تطبیقی به واکاوی همسان‌نگر این دو رمان نپرداخته است؛ به‌ویژه از منظر بررسی درونمایه‌های انتقادی، پژوهشی تطبیقی و همسان‌نگر درباره این دو اثر انجام نشده است.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

این جستار با هدف تحلیل مهم‌ترین درونمایه‌هایی که نگاه انتقادی به جوامع مهاجرفرست و مهاجرپذیر را منعکس می‌کنند، بر آن است بر مبنای مکتب تطبیقی امریکایی و از منظر واقع‌گرایی انتقادی به بررسی رمان‌های مذکور بپردازند تا نگرش نویسندگان مهاجر عرب‌زبان و فارسی‌زبان را واکاوی نماید و به لایه‌های انتقادی زندگی مهاجران دست یابد.

۲. رمان مهاجرت و واقع‌گرایی انتقادی

ورود اصطلاح «ادبیات مهاجرت» به قاموس ادبیات سیاسی^۱ و فرهنگ‌های ملل مغرب زمین، محصول سال‌های پس از جنگ جهانی اول و دوم جهانی است. آوارگی، تبعید، جابجایی جغرافیایی مردم در طی این جنگ‌ها و نیز تبعات سیاسی منفی آن به همراه ناپایداری‌های اجتماعی در این مناطق، منجر به جدایی انبوهی از مردم و به تبع آن تعداد زیادی از شاعران و نویسندگان آن از سرزمین‌های مادری خویش گردید (ر.ک: خدایار، ۱۳۸۷: ۲۹).

در خصوص اصطلاح «ادبیات مهاجرت» منتقدان بسیاری صحبت کرده‌اند و در کنار اصطلاح «ادبیات مهاجرت» اصطلاحات دیگری مثل «ادبیات تبعید»، «ادبیات دیاسپورا یا آوارگی» و «ادبیات برون‌تباران» نیز به کار می‌رود و این امر در جریان‌شناسی ادبیات برون‌مرزی، منتقدان را با سردرگمی بیشتر روبه‌رو ساخته است. (ر.ک: قربانی‌پورآرانی، ۱۳۹۷: ۹۸). شایان یادآوری است که این حوزه از ادبیات و نقد ادبی، دستاورد مهاجرت‌های انبوه قرن بیستم و تحولات جهان در این دوران است.

چنانکه نام‌های دیگری را نیز بر این گونه ادبی نهاده‌اند چون بسنت اصطلاح «ادبیات سفر» را برای اشاره به این نوع از نوشتارها به کار می‌برد و بر این باور است که می‌توان نشانه‌های دورگه‌ای^۱ را در این شاخه جدید ادبیات یافت (ر.ک: حسن زاده دستجردی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۹۶). با این وجود آنچه از چیستی این ادبیات و به ویژه رمان مهاجرت بسیار مورد توجه است تجربه مهاجرتی که نویسنده مهاجر آن را به رشته تحریر در می‌آورد و دیگر هر آنچه با موضوع مهاجرت و عواقب آن مرتبط باشد و بهترین نمود این تجربه مهاجرت در درونمایه رمان و داستان است که با نگاهی رئالیستی انتقادی می‌توان لایه‌های پنهان مهاجرت را مورد واکاوی قرار داد.

رئالیسم بعد از رسیدن به مرحله آغازین و ایستایی گامی فراتر از آن برداشت؛ بنابراین متمایل به تمرکز بر واقعیت اجتماعی و انسانی شد تا در تلاش جدی برای بیان نشانه‌های فقر و بدبختی سرنوشت‌ساز و پدیده‌های عدم تعادل اجتماعی باشد و این روند بعداً به عنوان رئالیسم انتقادی شناخته شد (ر.ک: حقایقی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۳). رنه ولک، منشأ مفهوم رئالیسم انتقادی در فلسفه سده هجدهم و کاربردهای دگرگون‌شونده آن در سده نوزدهم می‌داند. بروز انقلاب‌ها و جنبش‌ها و تغییرات در ساختار سیاسی در سده نوزدهم، باعث آگاهی روز افزون مردم شد. مفهوم پابندی به حقیقت توسط بالزاک^۲ به کار گرفته شده و او کسی بود که می‌خواست خود را به عنوان نگارنده احوال و اوضاع سده نوزدهم معرفی نماید (ر.ک: فورست، ۱۳۷۳: ۳۵۲-۳۵۳).

طبق نظر برخی از کارشناسان ادبیات روسیه این سبک از واقع‌گرایی در آثار گوگول نمود یافته است؛ ضمن آنکه بسیاری دیگر معتقدند مبانی رئالیسم انتقادی، نخستین بار توسط ماکسیم گورکی مطرح شد که در واقع به نقد روابط بورژوازی در سطوح مختلف آن پرداخت و جنبه‌های زشت آن را به تصویر کشید (ر.ک: جانجی، ۱۹۸۴: ۱۴۵) و برخی نیز معتقدند رئالیسم انتقادی تنها با شانفلوری^۳ به این نام و مکتب شناخته شد (ر.ک: ترحیبی، ۱۹۸۸: ۱۹۸). به هر حال در سده بیستم با هرچه بیشتر شدن شکاف میان فرد و جامعه، زوال همه جانبه اخلاقی و اجتماعی نظام سرمایه داری، شکل خاصی از

1. hybridity
2. Balzac
3. Champfleury

رئالیسم انتقادی بروز می‌یابد که از رئالیست‌های انتقادی این سده باید از رومن رولان^۱، توماس مان^۲، ارنست همینگوی^۳ و گراهام گرین^۴ نام برد (ر.ک: تقوی، ۱۳۹۸: ۳۱).

واقع‌گرایی انتقادی یک رویکرد فلسفی است که در نیمه دوم قرن بیستم توسط فیلسوف بریتانیایی روی بُسکار^۵ گسترش یافت. این رویکرد در تقابل با پوزیتیویسم و ساختارگرایی مطلق قرار دارد و به دنبال ارائه چارچوبی است که درک عمیق‌تری از واقعیت و پدیده‌های اجتماعی ارائه دهد و بر مبنای این رویکرد، علیت فقط یک رابطه خطی بین متغیرها نیست، بلکه ناشی از مکانیزم‌ها و ساختارهای زیربنایی است که در شرایط خاص عمل می‌کنند (Bhaskar، ۱۹۹۸: ۱۷). در واقع رئالیسم انتقادی یکی از مدل‌های پرتوان معرفت‌شناختی است به تعبیر دقیق‌تر در باب جهان خارج دو ادعا دارد ۱. جهان خارج مستقل از انسان وجود دارد. ۲. معرفت به این جهان آن‌گونه که هست امکان‌پذیر است (ر.ک: قائمی‌نیا، ۱۳۸۲: ۳۳). نویسندگان این سبک ادبی در برابر جامعه معاصر خود موضعی انتقادی دارند و با این رویکرد ادبی است که به بیان حقایق و ارزش‌های زندگی و تفسیر آن می‌پردازند. منتقد واقع‌گرا نیز در جستجوی مسائل بنیادی است که در لایه‌های پنهان زندگی قرار دارند. (ر.ک: حیدریان‌شهری و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۳۱).

۳. نگاهی به موضوع رمان‌های *اولاد الغیتو*، اسمی آدم و هم‌نوایی شبانه ارکسترچوبها

۳-۱. موضوع رمان *اولاد الغیتو* اسمی آدم

اولاد الغیتو اسمی آدم که در سال ۲۰۱۶م در لیست نهایی جایزه بوکر عربی، در بین شش رمان نهایی برگزیده آن سال قرار گرفت، خوری در این رمان به روایت سقوط شهر اللد (نام شهری در مرکز فلسطین اشغالی که اکنون با نام لود شناخته می‌شود) می‌پردازد. رمانی تاریخی که در سه بخش روایت شده و در هر سه بخش، داستان سکوت و طرد شدن است، بخش نخست داستان وضاح یمن است و بخش دوم روایت زندگی آدم دنون مهاجری از فلسطین اشغالی و بخش سوم روایت سقوط شهر اللد و فلسطین اشغالی است. خوری از مردمانی می‌گوید که در حصارهایی و گتوهایی که بر اطراف شهر کشیده شد در خانه خود به بند اسارت و جبر گرفتار شدند. خوری داستان سقوط این شهر را در قالب

1. Romain Rolland
2. Thomas Mann
3. Ernest Hemingway
4. Graham Greene
5. Roy Bhaskar

مهاجرت آدم دنون و زندگی او در نیویورک امریکا بیان می‌کند مهاجری با دو هویت فلسطینی و اسرائیلی، آنگاه از میان سرگردانی‌های این مهاجر و داستان زندگی او، داستان فلسطین و فلسطینیان مهاجر و آواره در سرزمین‌های دیگر را می‌گوید.

۲-۳. موضوع رمان هم‌نوایی شبانه ارکسترچوب‌ها

هم‌نوایی شبانه ارکسترچوب‌ها اولین رمان رضا قاسمی است که در سال ۱۹۹۶م در امریکا و سپس در سال ۱۳۸۰ش در ایران منتشر شد و برنده جوایز متعددی گردید. (ر.ک: حقایقی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۲). رضا قاسمی در رمان هم‌نوایی به شرح حال پریشان حالی‌های عده‌ای مهاجر ایرانی و غیر ایرانی و تبعیدی می‌پردازد که در طبقه ششم ساختمانی در اتاق‌های زیر شیروانی در مرکز پاریس با اجاره بهای اندک زندگی می‌کنند این رمان سرگذشت پناهندگانی است که از گذشته خود دور افتاده‌اند و از آینده خویش نگران و ناامیدند و اغلب ساکنان این طبقه به دلیل اختلافات سیاسی، مذهبی و عقیدتی که حاصل زندگی گذشته آنان در ایران است در این طبقه تحت تأثیر آن گذشته هرکدام برای خود حزب و دار و دسته‌ای می‌خواهند به پا کنند تا طبقه در اختیار گروه آن‌ها باشد، بنابراین شخصیت‌ها هر کدام، آرزوها و رؤیاهایی دارند که هیچ کدام با آرزوها و طرز تفکر دیگری مناسبت و توازنی ندارد. ماجرا به صورت جریال سیال ذهن از زبان راوی به نام *یدالله* که تنها یک بار در استان به نام او اشاره می‌شود روایت شده است. این رمان به صورت غیر خطی بر بنیان جریان سیال ذهن، در پس پرده خود جریان آدم‌های تنها، پریشان، سرگردان مهاجر را نشان می‌دهد که گرفتار گذشته خود می‌خواهند شکست‌های خود را در دنیای سیاست و زندگی با بدست گرفتن امور این طبقه جبران کنند اما در نهایت فقط دنیایی از آدم‌هایی تنها و پریشان حال را می‌بینیم.

۴. پردازش تحلیلی موضوع

۴-۱. مضامین سیاسی

۴-۱-۱. انتقاد از سازه‌های استعمار

تاریخ‌گرایی خودانگیخته تفکر خلاق رئالیست‌های انتقادی این امکان را فراهم می‌کند تا در ورای سرنوشت‌های شخصی آدمیان، روندهای اجتماعی بنیادی و عام را ببینند و منعکس کنند. یافتن فرمولی نو از مسئله روابط میان فرد و جامعه باعث شد توجه‌شان بر جنبه‌های مسئولیت اجتماعی انسان نسبت به آنچه در جهان رخ داده معطوف گرداند (ر.ک: ساچکوف، ۱۳۶۲: ۳۰۳).

مهمترین موضوع مطرح در رمان *اولاد‌الغیتو* مسأله استعمار مستقیم و جنگ و اشغال یک سرزمین و آسیب‌های برجامانده از آن است، آسیب‌هایی که کمترین نمود آن آوارگی است، چنانکه از نسلی به نسل دیگر قربانی این فاجعه می‌گردند و راوی در اشاره به این قربانگاه می‌گوید: «فأنا ككلّ الفلسطينيين الذين فقدوا كلّ شيء حين فقدوا وطنهم، الذاکرة جرح في الروح لا يندمل عليك التأقلم مع صديده الذي ينزّ من شقوقه المفتوحة» (الخوری، ۲۰۱۶: ۱۳۷)

(ترجمه: من مثل همه فلسطینی‌ها هستم که با از دست دادن وطن همه چیزشان را از دست دادند.....
خاطره زخمی است در روح که خوب نمی‌شود باید خود را با چرکی که از آن می‌تراود سازگار کنی). راوی
آن را زخم‌های روحی می‌داند که باز نشده و این آواره فلسطینی با چرکش سازگار شده است.)

راوی در بازگو نمودن واقعه تاریخی ۱۹۴۸م از آن با عنوان بستر تاریخی گمشده یا تاریخ کور یاد می‌کند (همان: ۱۴۴) همچنین وی یکی از دلایل سکوت که پیرنگ داستان بر آن بنیان نهاده شده را این می‌داند که تاریخ توسط پیروزمندان نگاشته می‌شود «إن التاريخ الذی کتب عن فلسطين حقیقی، ولیس حفلة تزوير شاملة قام بها المنتصرون؟» (همان: ۱۶۱)

(ترجمه: تاریخی که در مورد فلسطین نگاشته شده [آیا] درست و واقعی است، و جشن ریاکارانه ای نیست که پیروزمندان برپا کرده‌اند؟).

و ما در ابتدای رمان در روایت وضاح یمن و ماجرای سکوت او، می‌بینیم راوی در این باره می‌گوید «.....کی تکنون الحکایة هی تاریخ المهزومین الذی لا یجرؤ المؤرخون علی کتابة...» (همان: ۸۸)
(ترجمه: به طوری که داستان، تاریخ شکست خورده‌گانی است که مورخان جرأت نوشتن آن را ندارند...)

و این داستان را تمثیل و استعاره از سکوت قربانیان این جنگ در مقابل اشغال و استعمار سرزمینشان که عاشق آن هستند، می‌داند و آنگاه بسترهای تاریخی فلسطین را می‌کاود و به واقعیت‌های تلخ استعمار و از دست دادن استقلال در کشورش با یادآوری خاطره‌ای از دوران تحصیل و کودکی اشاره می‌کند. او یادآور جشن استقلال اسرائیل در سال ۱۹۵۴م می‌شود و اینکه برای اولین بار قرار بود دانش‌آموزان مدرسه از شهر اللد (لود) بیرون بروند و همه خوشحال و شاد سوار اتوبوس شدند؛ چراکه برای نخستین بار قرار بود دنیای بیرون از اللد را ببینند؛ اما در میانه راه در داخل اتوبوس معلم اسرائیلی تبار آنها بدون هیچ دلیلی با چوب خیزران، آنها را کتک می‌زد، در اثر این کتک‌ها، همه بچه‌ها با گریه و ترس به او می‌نگریستند و راوی گوید از آن روز فهمیدم جشن استقلال برای ما چوب خیزران و گریه

است «المهم، أن تصرفها جعل من عبد الاستقلال مرادفا لقضيب خيزران، وأئنا وصلنا إلى الاحتفال باکين.» (همان: ۲۷۷)

(ترجمه: مهم این است که رفتارش، جشن استقلال را برای ما مترادف با چوب خیزران کرد و ما گریه کنان به محل برگزاری جشن رسیدیم).

راوی در این ماجرا، معنای استعمار شدگی را درک می‌کند و اینکه این دولت غصبی برای آنها، چوب و چماق و خیزران و سرکوب است.

یکی دیگر از نمودهای استعمارشدگی، غصب اموال فلسطینیان است و اینکه مردمانی که روزی صاحب خانه و مزارع بودند، اکنون به عنوان کارگر بر روی آن مزارع مشغول به کار هستند (همان: ۲۵۲). اما یکی از مشکلات تلخ که در هر استعماری دیده می‌شود، مزدوران هستند، که راوی می‌گوید چگونه فقر در اردوگاه‌ها باعث گردید که عده‌ای به خدمت اسرائیل در آیند و آنگاه در تاریخ بنگارند که چگونه مردم در ساخت دولت اسرائیل یاری رساندند و نویسنده با طعنه و نیش‌خند به دفتر خاطرات سیف دین الزعبی (وی بین سال‌های ۱۹۵۹ تا ۱۹۷۴ شهردار ناصره بوده است) که از ارتباط مردم با اسرائیل و تلاششان برای یاری رساندن و کارکردن‌شان در شهر اللد می‌گوید (همان: ۴۱۵-۴۱۶) اما هرگز از خرابه و ویرانه‌ای که در اللد برجای گذاشتند و آنچه بر سر مردم آمد تا به عنوان کارگر در مزارع خود به کار گرفته شوند چیزی نگاشته است. در حقیقت فرودستان امکان صحبت بر ضد ستم یکپارچه علیه خویش را ندارند؛ لذا تاریخ فرودستان نگاشته نشده و مورد پذیرش واقع نبوده است. زیرا به باور اسپواک فرودست نمی‌تواند حرف بزند و به خود مشروعیت بدهد و به جای او باید روشنفکر سخن بگوید و از حقوقش دفاع کند و مسأله حائز اهمیت در این باب این است که روشنفکران با استعمارگران همدست نباشند (حیدری و وهمکاران، ۱۳۹۶: ۳۴۴-۳۴۵). اینجا انتقاد نویسنده به کسانی چون الزعبی است که به عنوان نماینده عرب‌ها به جای اینکه مشکلات را و آنچه را که بوده و هست بیان کند در خدمت دولت اسرائیل تصویری دروغین از واقعیت‌ها به جامعه جهانی ارائه می‌دهد و نویسنده، این همدستی تلخ روشنفکران و نمایندگان عرب‌ها با دولت استعمارگر را از همه چیز تلخ‌تر و بدتر می‌داند.

در رمان هم‌نوایی چندان به مسأله بازتاب سازه‌های استعمار نپرداخته است و آنچه در این رمان در ارتباط با استعمار و پس‌استعمار می‌توان یافت در رابطه با شرایط یک مهاجر در کشور میزبان است و به مسائلی چون فرودست، حاشیگی، بی‌آشنایی، هویت چندگانه و.... می‌پردازد اما نکته قابل توجه در

خصوص سازه‌های استعمار در رمان *همنوی* این است که راوی از یک تمثیل بهره می‌برد که چگونه کشورها استقلال خود را از دست می‌دهند، روایت راوی از ماجرای دوستی و آشنایی‌اش با رعنا، و اینکه کم‌کم رعنا مهمان اتاق او، و همراه او گشت، اما طولی نکشید که در همه امور اتاق دخالت می‌نمود و با وجود اینکه بعد از مدتی راوی کلید آشپزخانه که اتاق دیگر راوی بود را به او می‌دهد و از او می‌خواهد که آنجا بماند تا مشکلات اقامتش حل شود، اما رعنا وقت و بی‌وقت خواسته‌هایی از راوی دارد که مانع از این می‌شود که راوی زندگی شخصی خود را داشته باشد و حتی در امور فردی او نیز دخالت می‌کند و او احساس می‌کند دو چشم ملامتگر مدام او را زیر نظر دارند (قاسمی، ۱۳۹۸: ۸۶-۸۲) و اینجاست که راوی احساس می‌کند استقلال و دنیای خودش را از دست داده است و نمی‌تواند دوباره آن را بدست آورد و می‌گوید «حالا وقتی به لیست دور و دراز کشورهایی فکر می‌کردم که سال‌هاست و دربرخی موارد قرن‌هاست، برای استقلال می‌جنگند، من می‌فهمیدم چرا از دست دادن استقلال اینقدر آسان است و بدست آوردنش آن همه دشوار» (همان: ۸۶) قاسمی با بهره‌گیری از شیوه‌ای تمثیلی رابطه استعمار و مستعمر را نشان می‌دهد. با در نظر گرفتن اینکه رئالیسم انتقادی به نارضایتی از وضع موجود و تلاش برای تغییر آن توجه دارد (ر.ک: ساچکوف، ۱۳۶۲: ۲۱۵). به نظر می‌رسد راوی با بیان نوع رابطه خود با دیگر شخصیت رمان، رعنا، پرده از روابطی برمی‌دارد که میان کشورها رخ می‌دهد و اینکه چگونه یک کشور آرام آرام استقلال خود را از دست می‌دهد و حتی تلاش راوی برای رها شدن از رعنا و فرستادن او به آشپزخانه، تلاش کشورهاست برای تغییر وضع موجود. اما می‌بینیم راوی ناامید از تغییر وضع موجود است.

آنچه از همسانی در این رمان‌ها دیده می‌شود، این است که در دو رمان *اولاد الغیتو* و *همنوی* با بهره‌گیری از شیوه تمثیلی با سبکی رئالیستی انتقادی، نمودی از سازه‌های استعمار را نشان می‌دهد. در *اولاد الغیتو* با اشاره به بسترهای تاریخی و با بازتابی از واقعیت‌ها و ماهیت تاریخی آنها را نشان داده بویژه نقش روشنفکران را در آگاهی بخشی تبیین نموده است. اما در رمان *همنوی* به صورت غیر مستقیم بازتابی از پسا استعمار و از دست رفتن استقلال را با تمثیل نشان داده است.

معنای لغوی روشنفکر معادل واژه فرانسوی^۱ است و به کسی گفته می‌شود که کار فکری انجام می‌دهد و در مقابل کار یدی قرار دارد. اصطلاحاً، روشنفکر فردی است که برنامه‌ای سیاسی یا اجتماعی با هدف روشنگری دارد و نمی‌توان او را به‌سادگی در طبقات مشخص دسته‌بندی کرد. (ر.ک: سعید، ۱۳۸۲: ۵۵-۴۹) این تعریف مبین این نکته است که روشنفکر فعال را باید از روشنفکر غیر فعال و منفعل و روشنفکر متعهد را باید از روشنفکر ساکت تمیز داد.

آنچه که در *رمان اولاد الغیتو* برجسته است، اینکه رمان در راستای آگاهی بخشی جهان به مسأله فلسطین نگاشته شده است. ادوارد سعید با توجه به ارتباط روشنفکران با قدرت، آنها را به دو گروه حرفه‌ای و غیرحرفه‌ای تقسیم می‌کند و معتقد است که اموری مانند تعهد عاشقانه، پابندی به اصول و اخلاق و خطرپذیری، از عهده روشنفکر غیر حرفه‌ای بر می‌آید، اما روشنفکر حرفه‌ای بر مبنای پیمانی که با تشکیلات سیاسی و اسباب قدرت در ازای دریافت پاداش، می‌بندد، از عهده هیچ یک از آن امور بر نمی‌آید؛ زیرا استقلال فکری ندارد و چیزی می‌نگارد که اربابانش از او خواسته‌اند (ر.ک: سعید، ۱۳۸۲: ۲۰-۲۱) *الیاس خوری* در این داستان، که خود نیز در قسمت‌هایی از رمان به عنوان راوی داستان است (داستان دارای سه راوی است در ابتدا داستان الیاس خوری راوی است و سپس ماجرای دست نوشته‌های آدم دنون و روایت او شروع می‌شود و در انتهای داستان یکی از شخصیت‌ها به اسم مراد راوی ماجراهاست)؛ الیاس خوری در داستان «*اولاد الغیتو*» به عنوان روشنفکر غیر حرفه‌ای، وظیفه آگاهی‌بخشی درباره فلسطین را بر عهده دارد و همزمان تأثیر روشنفکران حرفه‌ای وابسته به قدرت را نقد می‌کند، مانند عصبانیت او از تغییرات فیلمی که تصویر اسرائیل را موجه جلوه می‌دهد و می‌گوید: «المسألة التي أفقدتني صوابي، هي صدق الكاذب» (الخوری، ۲۰۱۶: ۱۱۲)

(ترجمه: موضوعی که که هوش از سرم می‌برد صداقت دروغ‌گوست).

آنچه که از این ماجرا برداشت می‌شود، بسیاری از روشنفکران چون نویسندگان، کارگردانان سینما، کاملاً با هدف‌گذاری و حرفه‌ای و در خدمت اسباب قدرت، تفکر عمومی یک جامعه را با خود همراه می‌کنند که الیاس خوری با ذکر این ماجرا بر آن بوده تا این مسأله را روشن سازد.

یکی دیگر از انتقادات که الیاس خوری در هنگام روایت تلخ فلسطین بیان می‌کند، نگاشته‌های تاریخ‌نگاران در این خصوص است، در واقع عدم تعهد اخلاقی مورخ و ادیبی را نشان می‌دهد که به جعل و تغییر حوادث دست می‌یازد تا اربابان قدرتی که در خدمت آنهاست، خشنود سازد. (همان: ۳۰۲-)

۳۰۳) و وظیفه خود می‌داند تا پژواکی گردد و این باورهای اشتباه را که راجع مردم فلسطین و اینکه خودشان به دستور رهبران‌شان سرزمینشان را ترک کردند از ذهن‌ها پاک کند «أشعر أن علينا أن نقلب الاستلة راسا على عقب، كي لا نتحول الى صدى للكذبة الصهيونية التي حوّلت طرد شعب كامل الى وصمة عار في تاريخ المطرودين، وأعفت الجرم من أية مسؤولية اخلاقية، كي يفسحوا في مجال، لدخول الجيوش العربية التي ستحتلّ الفلسطین و تبید اليهود» (همان: ۳۰۳)

(ترجمه: احساس می‌کنم که باید سؤالات را به طور کامل وارونه کنیم تا تبدیل به پژواک دروغین صهیونیستی نشود که طرد و بیرون راندن کامل یک قوم را به لکه‌ننگ و رسوایی در تاریخ طرد شدگان مبدل کرد و جنایتکار را از هرگونه مسئولیت اخلاقی تبرئه نمود تا فضا و جایی ایجاد شود برای ورود ارتش‌های عربی که فلسطین را اشغال خواهند کرد و یهودیان را نابود می‌کنند).

و در ادامه همین موضوع و دورغ جهان می‌گوید «كان القرار الإسرائيلي واضحاً، يجب طرد جميع السكان من المدينة، أما الكذبة الاسرائيلية التي رويت لوسيط الأمم المتحدة الومن بردونات، بأن خروج أهل اللد جاء نتيجة اتفاق أبرم في كاتدرائية القديس جاورجيوس يوم الثلاثاء ١٣ تموز بين وجهاء المدينة و حاكمها العسكري الاسرائيلي.....» (همان: ۳۰۹)

(ترجمه: تصمیم اسرائیل روشن بود، همه ساکنان باید از شهر اخراج شوند. در مورد دروغ اسرائیلی که به آلومین باردونات، میانجی سازمان ملل متحد گفته شد، مبنی بر اینکه خروج مردم از اللد (لود) در نتیجه توافقنامه که در کلیسای جامع سنت جورج در روز سه شنبه، ۱۳ ژوئیه، بین افراد سرشناس شهر و فرماندار نظامی اسرائیل منعقد شده است، انجام شده است.....).

این امر را دورغ بزرگ تاریخ می‌داند که از پایه بی‌اساس است و آن تلاش مؤرخان و آگاهان و روشنفکرانی است که قدرت را بر صداقت ترجیح داده‌اند.

در رمان *همنوی*، به مسأله روشنفکر و انحطاط فکری روشنفکران به وضوح نپرداخته است بلکه نویسنده، خود در قالب یک روشنفکر، با بیان برخی مسائل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در لفافه کلام خود، جامعه ایران را به نقد و چالش می‌کشد به عنوان نمونه وقتی از کتابی با نام «گنج سوخته» سخنی از قول ماکسیم پیک در مورد ایرانیان بیان می‌کند:

«ایرانیان تاجر مسلکند. زیرک و باهوشند اما روش فکر کردن و مبادلتشان آسیایی است، آنها در هر کاری تعلل می‌کنند و همه چیز را به تعویق می‌اندازند، قولی که ایرانی بدهد پایه محکمی ندارد، گفتن حرف ناصواب عملی قابل چشم پوشی است، زنان بسیار ولخرجند و هر آنچه نظرشان را جلب کند بی توجه به قیمت آن خریداری می‌کنند.....» (قاسمی، ۱۳۹۸: ۱۲۱)

در واقع همچون روشنفکری است که در برخی از بنیان‌های فرهنگی جامعه خود شک می‌کند و بر آن می‌شود تا با بیان آن، نگاه انتقادی خود را به خواننده منتقل کند.

شایان یاد کرد است که آنچه ما در این رمان با آن روبرو هستیم، افرادی با منش‌ها و دیدگاه‌های مختلف در یک طبقه ساختمان است که نویسنده، رضا قاسمی با ترسیم هر یک از شخصیت‌ها به صورت نمادین، به انتقاد از یک تفکر و دیدگاه می‌پردازد مانند شخصیت پروف، که نماد افراط‌گرایان مذهبی است که مدام به دنبال جمع کردن حواریونی برای خود هستند و می‌خواهند جهان را به شکل عقاید خود در آورند و نویسنده با بیان این چنین شخصیت‌های نمادینی به انتقاد از این گونه افراد می‌پردازد کسانی با عقاید افراطی خود، جهان را ناامن کرده‌اند (همان: ۱۵۳) بنابراین می‌بینیم نویسنده در قالب روشنفکری غیر حرفه‌ای و آگاه عمل می‌کند. همانگونه که فیصل درّاج می‌گوید «روشنفکر کسی است که با کهنه پرستی و خشک مغزی در افتد، ویژگی برجسته روشنفکر، تفکر انتقادی است.» (ر.ک: دراج، ۲۰۰۸: ۱۴)

راوی‌ها در دو رمان، نقش روشنفکری را دارند که به صورت غیر حرفه‌ای و نامحرم به سیاست و قدرت، سعی بر آن دارند تا جامعه را از بسیاری مسائل مربوط به کشور خود و جهان آگاه سازند. در رمان هم‌نوا^۱ می‌بینیم که راوی با شخصیت‌پردازی نمادین به این هدف دست می‌یازد و قصد نویسنده در این رمان، آگاهی بخشی جامعه و جلوگیری از ایجاد تفکرات اشتباه است. اما در رمان *اولاد/الغیتو* با نگاهی به حوادث تاریخی که بر سرزمین فلسطین گذشته، راوی با گفتمانی انتقادی، وظیفه خود را به عنوان یک روشنفکر، آگاهی بخشی جامعه نسبت به حوادث فلسطین می‌داند.

۲-۴. بازتاب مهاجرت: نقد مضامین اجتماعی

۲-۴-۱. حاشیگی (احساس در حاشیه بودن)

یکی از درون‌مایه‌های اجتماعی مطرح در رومان‌های مهاجرت مسأله حاشیگی است. اصطلاح حاشیه نشین^۱ بیانگر تجربه در حاشیه بودن است، حاشیه‌نشینی به تجربه فردی اشاره دارد که از محیط قبلی جدا شده ولی هنوز به فرهنگ میزبان تعلق ندارد. این فرد در وضعیتی بین دو فرهنگ زندگی می‌کند که برای هر دو بیگانه است (ر.ک: ارشاد، ۱۳۶۵: ۴۴). یکی از نمودهای ادبیات مهاجرت مسأله حاشیگی و عدم هماهنگی فرد مهاجر با هنجارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه میزبان است و در واقع انسان حاشیه‌ای محکوم به زندگی در دو جامعه با دو فرهنگ متفاوت و حتی گاهی کاملاً متضاد است؛ این

امر باعث می‌گردد زندگی فرد مهاجر دچار بی‌نظمی و از هم گسیختگی شود (ر.ک: مدرسی، ۱۳۹۳: ۹۰-۸۹).

در رمان *اولاد الغیتو*، داستان زندگی مهاجر فلسطینی آدم دنون که گاهی با بر ساخت هویتی اسرائیلی در نیویورک زندگی می‌کند، اگر بخواهیم احساس در حاشیه بودن فرد مهاجر را در این رمان مورد بررسی قرار دهیم، می‌بینیم که بخش دوم این رمان به زندگی آدم دنون در کشور میزبان پرداخته است. اما این رمان چندان به کشور میزبان و نحوه زندگی مهاجران در آن نپرداخته است، تنها تصویری که راوی بیان می‌کند این است که وی بعد از شکست رابطه عاطفی‌اش با دلیه، بانوی یهودی به نیویورک مهاجرت نموده و الان در یک فلافل فروشی مشغول به کار است، هنگامی که توصیفاتی هر چند کوتاه از کشور میزبان ارائه می‌دهد مانند «..... تعیش فیها غربیا و ألیفا فی آن معا، مدینه بلاذاکرة» (الخوری، ۲۰۱۶: ۱۱۰).

(ترجمه: در آنجا همزمان غریب و آشنا با هم زندگی می‌کنند، شهری بدون خاطره «حافظه تاریخی».)
بیانگر این است که جامعه مهاجرپذیر طبق بیان راوی از مهاجرپذیری بالایی برخوردار است. آنچه به عنوان حاشیگی در این رمان مطرح می‌شود، فراتر از قرار گرفتن یک مهاجر در حاشیه فرهنگ کشور مهاجر پذیر است، بلکه در این رمان تاریخی، با نگاهی انتقادی، در مورد فلسطینیانی سخن می‌گوید که در حاشیه تاریخ قرار گرفته‌اند و دیده نمی‌شوند ما در این رمان فرد فلسطینی را می‌بینیم که احساس گمشدگی او در کشور میزبان نه به خاطر قرار گرفتن در فضای بینا فرهنگی است بلکه همانگونه که خود راوی می‌گوید او «إبن حکایة خرساء» (همان: ۹۵) (فرزند روایتی گنگ) است.

در رمان *همنوی*، راوی و دیگر شخصیت‌های داستان مصداق انسان حاشیه‌ای هستند، هر کدام از آنها به نوعی جدای از جامعه خود زندگی می‌کنند. در این طبقه فقط شخصیت بندکیت است که فردی فرانسوی است و ما می‌بینیم که رفتار وی به عنوان فردی از جامعه مهاجر پذیر، خودخواهانه و حق به جانب است و به خود اجازه می‌دهد با هر کسی هر نوع رفتاری داشته باشد.

فضای ترسیم شده در این رمان، طبقه ششم ساختمانی که گویا ساکنان آن به این محل پناه آورده‌اند، ترسیم همین طبقه و شرایط زندگی هر یک از شخصیت‌ها بیانگر آدم‌هایی است که در حاشیه یک جامعه زندگی می‌کنند گویا ساختمانی است جدا از تمام دنیا و ما در آن خبری از جهان بیرون از ساختمان نمی‌بینیم همانگونه که راوی می‌گوید «ما به آن اتاق‌های زیر شیروانی همچون مائده‌های آسمانی نگاه می‌کردیم. کجا می‌رفتیم که به رنگ پوستمان، به اصل و نسبمان کار نداشته

باشند؟ کجا می‌رفتیم که از ما اجازه اقامت نخواهند؟ که اجازه بهایی بیش از حد توانمان نخواهند؟» (قاسمی، ۱۳۹۸: ۲۲) تمام تلاش راوی این است که با دیگران حداقل برخورد و ارتباط را داشته باشد. می‌بینیم که راوی دوستانی دارد اما رابطه خوبی با آنها برقرار نمی‌کند، در واقع هر کس در این طبقه برای خود زندگی می‌کند و قوانین خود را دارد. آنچه از سبک زندگی راوی و شخصیت‌های دیگر برداشت می‌شود این است که آنها، مهاجرانی هستند که به دلیل عدم انطباق با هنجارهای فرهنگی و اجتماعی جامعه میزبان، احساس همبستگی با آن را ندارند و به همین دلیل در گوشه و حاشیه‌ای جدا از جامعه زندگی می‌کنند.

برخی جامعه‌شناسان معتقدند حاشیه‌ای بودن تنها بعد از مهاجرت رخ نمی‌دهد؛ بلکه بسیاری از مهاجران این احساس را پیش از مهاجرت و در جامعه خود تجربه می‌کنند؛ احتمالاً همین احساس یکی از انگیزه‌های مهاجرت آن‌ها بوده است؛ بنابراین، ممکن است مهاجر به عنوان فردی که در جامعه خود نیز یک عضو حاشیه‌ای بوده است، به جامعه دیگری وارد شود و در این جامعه نیز خود را در موقعیت حاشیه‌ای ببیند (ر.ک: مدرسی، ۱۳۹۲: ۹۴). در این داستان راوی بیان می‌کند «برای فرار از نگاه‌های ملامتگر پدر» به پایتخت مهاجرت کرده در حقیقت وی در خانه پدری، انسانی در حاشیه بوده و احساس همبستگی با هنجارها و قوانین خانه را نداشته همچنین وی در پایتخت بعد از تغییرات سیاسی تصمیم به مهاجرت می‌گیرد تا هر نگاه ملامتگری را از خود دور نماید اما در جامعه مهاجرپذیر نیز احساس آرامش ندارد و همواره سعی می‌کند از دیگران دوری گزیند، چنانکه در برخورد با رعنا از نگاه‌های پرسشگر او فرار می‌کند «من که کشورم را ترک کرده بودم برای آنکه به همه چیز من کار داشتند حالا احساس می‌کردم نفرین شده‌ای هستم که وقتی هم توی قبر بگذارندم به جایی خواهم رفت که به همه چیز من کار خواهند داشت» (قاسمی، ۱۳۹۸: ۸۶) چنین برداشت می‌شود که راوی با فرار از نگاه ملامتگر پدر در واقع از ارزش‌های و هنجارهای جامعه خود فرار کرده و مهاجرت نموده اما در جامعه جدید نیز نتوانسته با شرایط محیطی و ارزش‌های آن کنار بیاید؛ بنابراین با برگزیدن زندگی در فضایی به دور از جامعه میزبان به نوعی در یک خلأ زندگی می‌کند. در موقعیت حاشیه‌نشینی فرد خود را در شرایطی می‌بیند که ارزش‌های جامعه میزبان کاملاً در وجود وی نهادینه نشده از طرفی ارزش‌های فرهنگی موطن نیز در وجود وی نیز دچار تزلزل و از هم گسیختگی است، همان‌گونه که در این داستان در زندگی راوی و دیگر شخصیت‌های داستان این فضای حاشیگی دیده می‌شود.

در هر دو رمان عدم هماهنگی فرد مهاجر با جامعه میزبان به صورت احساس عدم تعلق به جامعه مهاجرپذیر و در نهایت به صورت احساس گمشدگی در این جامعه به تصویر کشیده است، با این تفاوت در رمان *اولاد الغیتو* احساس در حاشیه بودن را به صورت موضوعی فراتر از احساس حاشیگی یک مهاجر در کشور میزبان مطرح نموده و به مسأله فلسطینیانی پرداخته که در حاشیه تاریخ گم شده‌اند و اما در رمان *همنوا* با ترسیم شرایط زندگی شخصیت‌های رمان، تزلزل و از هم گسیختگی فکری و روانی راوی و دیگر شخصیت‌ها را در نتیجه عدم تعلق و هماهنگی با جامعه میزبان می‌داند.

۲-۲-۴. بحران باورهای دینی

باورهای دینی از مؤلفه‌های اصلی شکل‌دهنده ساختار اجتماعی و هویت هر جامعه هستند و نقش مهمی در واکنش‌های تاریخی دارند. در مهاجرت، دین یکی از عوامل قوی هویت‌ساز است، اما مواجهه منفی با باورهای مذهبی مهاجران و تعارض آن‌ها با فرهنگ میزبان، چالشی مهم در بحران هویت آنها ایجاد می‌کند.

در رمان *اولاد الغیتو*، بحران باورهای دینی در فضایی از سرگردانی هویتی و تقابل میان خاطرات همزیستی مسالمت‌آمیز ادیان و واقعیت تلخ جنگ و اشغال به تصویر کشیده می‌شود. شخصیت راوی، آدم، در کشاکش هویتی بین فلسطینی و اسرائیلی، با بحرانی مواجه است که به باورهای دینی او نیز گره خورده است. او به عنوان مهاجر بی‌وطن، در فضایی بینابین زندگی می‌کند که این وضعیت، شکاف عمیقی در باورهای دینی و معنوی او ایجاد می‌کند. با این وجود می‌بینیم راوی با یادآوری خاطراتی از همزیستی ادیان در شهر اللد (لودکنونی)، تضاد میان گذشته‌ای صلح‌آمیز و اکنونی آشفته را برجسته می‌کند. به عنوان نمونه، ازدواج ایلیا بطشون، مسیحی ثروتمند پیش از اشغال، با بانویی مسلمان به نام خلود و گرویدن او به اسلام، (ر.ک: الخوری، ۲۰۱۶: ۳۵۲ و ۳۵۵-۳۵۸) این ازدواج نمادی از امکان همزیستی باورهای دینی حتی در بحبوحه جنگ است و در حقیقت بارقه‌امیدی است تا بار دیگر آئین‌ها در کنار هم بدون درگیری و جنگ زندگی نمایند.

راوی همچنین روایت می‌کند که در گتوها در عید ماجریس و خضر(عیدی که مسیحیان و مسلمانان در کنار هم جشن می‌گیرند) جشن برپا می‌شود و حتی یهودیان برای آمدن مردم به کلیسا و مسجدی که در اللد از دوران‌های قدیم کنار یکدیگر بنا نهاده شده بود، اجازه عبور دادند (همان: ۳۵۵-۳۵۶). راوی با بیان این خاطرات در واقع تصویری از گذشته‌ای را ترسیم می‌کنند که ادیان مختلف در آن، نه در تقابل، بلکه در همزیستی معنا می‌یافتند. این در حالی است که جنگ و اشغال، به تدریج این

روابط را از بین می‌برد و بحران باورهای دینی را عمیق‌تر می‌کند. همچنین در این رمان می‌بینیم که راوی به بیان این مطلب می‌پردازد که قبل از هجوم اسرائیل، مردم فلسطین روابطی مسالمت‌آمیز با یهودیان این شهر داشته و در کنار هم دیگر زندگی می‌کردند مانند اجرای مفید شحاده و ارتباط او با همسایه یهودی‌شان، دکتر لیهمان، جامعه‌شناسی که پروژه ساختن ساختمان‌هایی برای همزیستی یهودیان و مسلمانان را در شهر اللد مدیریت می‌کرد. تا اینکه بساط جنگ، همه چیز را برمی‌آشوبد و روایت شهادت مفید شحاده درحالی که امان نامه دکتر لیهمان را در دست دارد تا به مولا شموئیل کوهن بدهد، پایان این روابط را رقم می‌زند «مولا لم یظهر، وبقی مفید جامدا علی الاسلاک ینتظر، ثم سقط الفتی، کان کأنه سقط من الاعلی، ذراعاه ممدوتان کأنهما معلقتان علی صلیب لا وجود له،....» (همان: ۲۴۳)

(ترجمه: مولا نیامد و مفید روی سیم‌ها بی‌حرکت و در انتظار مانده، سپس افتاد، انگار از آن بالا افتاده، بازوانش باز بود گویا او بر صلیبی آویزان شده است که وجود ندارد).

افتادن مفید با بازوان گشوده، مشابه به صلیب کشیدن، به نمادی از قربانی شدن در نزاع‌هایی اشاره دارد که ریشه‌ای مذهبی دارند، اما به مرور هویت دینی را به بحرانی در هویت ملی و انسانی تبدیل کرده‌اند.

نویسنده در این رمان به صراحت مشخص نمی‌کند که آیا جنگی که یهودیان آغاز کردند و به اشغال فلسطین انجامید، با هدف گسترش آیین خود و تصرف سرزمین موعودشان بوده است و به همین دلیل در برابر مسلمانان قرار گرفتند، یا اینکه این واقعه ارتباطی با دین نداشته و صرفاً پیامدی از جنگ جهانی دوم بوده است. در این صورت، یهودیان در پی ایجاد سرزمینی به نام خود بودند و فلسطین و بیت‌المقدس را برای این هدف انتخاب کردند که به آغاز جنگی بی‌پایان انجامید. در واقع رمان با طرح پرسش‌هایی درباره دلایل واقعی جنگ و اشغال فلسطین، از جمله ارتباط آن با باورهای دینی یا پیامدهای سیاسی و تاریخی، به سردرگمی هویتی اشاره می‌کند که هم یهودیان مهاجم و هم فلسطینیان قربانی با آن روبه‌رو هستند. این بحران نه تنها به جدایی ادیان بلکه به جدایی انسان‌ها از معنای واقعی ایمان و همزیستی اشاره دارد.

یکی از مسائل مطرح در رمان هم‌نوايي، ترس‌های مذهبی راوی است، ترس‌های که بیانگر نگاه انتقادی نویسنده به نحوه آموزش دین در وطنش، ایران است، راوی هنگامی که دیوار اتاق پروفت را می‌بیند که تصویری است از شعله‌های آتش و چشمی که از وحشت عذاب از درون آن بیرون جهیده، این نقاشی برای او یادآور پرده معرکه خوانان است و می‌گوید «..... نقاشی‌هایی بود که پرده خوانان

با آن معرکه می‌گرفتند و صحنه‌های روز محشر، مار غاشیه و عذاب الهی را نشان می‌داد.» (قاسمی، ۱۳۹۸: ۹۶) راوی با دیدن آن تصویر، از ترس خود، پرده برمی‌دارد؛ بدین ترتیب آنچه در رابطه با هویت دینی راوی مطرح است، ترس و دین‌گریزی وی است و این امر ناشی از آموزه‌های ترسناک دینی است مانند ترس او از سگ که در این باره می‌گوید:

«در فرهنگی که با آن بار آمده بودم، سگ موجودی بود نجس که کمترین تماس با او باعث آلودگی می‌شد و تا غسل نمی‌کردی برای خودت هم قابل تحمل نبود. از این گذشته، سگ موجودی بود که اگر کسی را می‌خواستند طلسم کنند، به قالب او درش می‌آوردند. اشخاصی هم بودند، البته، که اگر بسیاری گناه، پس از مرگ، روحشان به عقوبت دربدن سگ حلول می‌کرد، با این نوع تربیت کنار آمدن با سگ‌ها البته آسان نیست.» (همان: ۲۷-۲۸)

در واقع همین وحشت و ترس سبب دین‌گریزی او و حتی مهاجرت او بوده است (همان: ۹۹). همچنین راوی با ترسیم شخصیت پروف که نماد افراط‌گرایان مذهبی است که می‌خواهند جهان را به شکل عقاید خود در آورند. نویسنده ضمن ترسیم این شخصیت به انتقاد از این نوع تفکر و کسانی که با این اندیشه جهان را نا امن کرده‌اند می‌پردازد و در مورد ترس از اینکه پروف گمان می‌کند مأمور و برگزیده از جانب خداوند است، نگاه انتقادی خود را با بن مایه طنزی تلخ این گونه بیان می‌کند:

«بیشتر مشتریان «چراغ‌های دریایی» فرانسویانی بودند که دل مشغولی‌های دیگری داشتند و بعضی از آنها روزهای یکشنبه در همان کافه به مناظره فلسفی در اطراف مسائل حاد جامعه مدرن می‌پرداختند. در یکی از این مناظره‌ها که موضوع اصلی اش «ترس» بود از ترس چتر باز از باز نشدن چتر تا ترس از عدم وجود خدا، از همه نوع ترسی صحبت شد جز یک ترس: اگر خدا دوباره به او مأموریت بدهد؟» (همان: ۱۰۳-۱۰۴)

شایان ذکر است تاکید راوی بر دین و مذهب خاصی نیست، بلکه هر نوع آموزه دینی را که باعث ترس و وحشت شود مورد انتقاد قرار می‌دهد او حتی آمدن مبلغان دینی مسیحی بر درِ اتاقش و اصرار بر آموزش تعالیم‌شان را با ترسیم چهره ناخوشایند و کریه از آنها، مورد انتقاد قرار می‌دهد (همان: ۱۵۴). به صورت کلی آنچه در رمان *همنوا*یی در رابطه با دین و هویت دینی مطرح می‌شود، آموزه‌های منفی از دین است که باعث وحشت راوی و دین‌گریزی از هر آئینی شده است.

در رمان‌های یاد شده، هویت دینی و بحران و چالش‌هایی که مهاجر با آن روبرو می‌شود به شکل‌های متفاوتی نمود می‌یابد. در رمان *اولاد الغیتو*، جدای از هویت دوگانه فلسطینی و اسرائیلی راوی

که باعث چالش‌های هویتی برای او شده است، راوی در گذر به گذشته با روایت فضاهای مسالمت آمیز بین ادیان چه قبل و چه بعد از اشغال فلسطین و شهر اللد، حمله یهودیان را به فلسطین محکوم می‌کند. اما در رمان *همنوایی* نویسنده گاهی با بیان طنز آمیز در چالش با هویت دینی، منشأ بسیاری از ترس‌های خود را آموزه‌های ترسناک دینی می‌داند و به انتقاد از این سبک آموزش می‌پردازد.

۵. نتیجه‌گیری

ریافت واکاوی کارکرد انتقادی درون‌مایه‌های دو رمان *اولاد/الغیتو* اسمی آدم و *همنوایی* شبانه ارکستر چوب‌ها بیان‌گر آن است که نویسندگان دغدغه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود را در قالب درون‌مایه مهاجرت و چالش‌های مهاجر با نگاهی انتقادی و واقع‌گرایانه به تصویر کشیده‌اند. با وجود تفاوت در شیوه روایی، همسانی‌های این دو رمان بر مبنای پژوهش عبارتند از:

۱. از نظر گاه بیان مسائل سیاسی در ارتباط با سازه‌های استعمار آنچه از همسانی در این رمان‌ها دیده می‌شود، این است در هر دو رمان با بهره‌گیری از شیوه‌های تمثیلی نمودی از سازه‌های استعمار را نشان می‌دهد چنانکه در رمان *اولاد/الغیتو* با اشاره به بسترهای تاریخی، واقعیت اجتماعی را نشان داده است، به ویژه نقش روشنفکران را در آگاهی بخشی تبیین نموده است. ضمن آنکه در این رمان بازتابی از استعمار مستقیم یک کشور نشان می‌دهد. اما در رمان *همنوایی* به صورت غیر مستقیم بازتابی از پسا استعمار و از دست رفتن استقلال را با تمثیل نشان داده است.

۲. در خصوص نقش روشنفکران و کنش‌گری آن‌ها در مسائل سیاسی، آنچه در دو رمان دیده می‌شود این است که راوی‌ها نقش روشنفکری را دارند که به صورت غیر حرفه‌ای و نامحرم به سیاست و قدرت، سعی بر آن دارند تا جامعه را از بسیاری مسائل مربوط به کشور خود و جهان آگاه سازند. در رمان *همنوایی*، راوی با شخصیت‌پردازی نمادین به این هدف دست می‌یازد اما در رمان *اولاد/الغیتو*، راوی با گفتمانی انتقادی و با بیان حوادث تاریخی که بر سرزمین فلسطین گذشته، وظیفه خود را به عنوان یک روشنفکر، آگاهی بخشی جامعه نسبت به حوادث فلسطین می‌داند.

۳. در خصوص مسائل همسان اجتماعی مطرح در دو رمان، مسأله گمشدگی است که در هر دو رمان عدم هماهنگی فرد مهاجر با جامعه میزبان به صورت احساس عدم تعلق به جامعه مهاجرپذیر و در نهایت به صورت احساس گمشدگی در این جامعه به تصویر کشیده است، با این تفاوت در رمان *اولاد/الغیتو* احساس در حاشیه بودن را به صورت موضوعی فراتر از احساس حاشیگی یک مهاجر در کشور

میزبان مطرح نموده و به مسأله فلسطینیانی پرداخته که در حاشیه تاریخ گم‌شده‌اند و اما در رمان *همنوا*یی با ترسیم شرایط زندگی شخصیت‌های رمان، تزلزل و از هم گسیختگی فکری و راونی راوی و دیگر شخصیت‌ها را در نتیجه عدم تعلق و هماهنگی با جامعه میزبان می‌داند.

۴. در رابطه با مسائل فرهنگی و روان‌شناختی در دو رمان دو نگاه متفاوت در پیوند با هویت دینی و چالش‌هایی که مهاجر با آن روبرو می‌شود چنانکه در رمان *اولاد الغیتو*، جدای از هویت دوگانه فلسطینی و اسرائیلی راوی که باعث چالش‌های هویتی برای او شده است، راوی در گذر به گذشته با روایت فضاهای مسالمت آمیز بین ادیان چه قبل و چه بعد از اشغال فلسطین و شهر اللد، حمله یهودیان را به فلسطین محکوم می‌کند. اما در رمان *همنوا*یی نویسنده گاهی با بیان طنز آمیز در چالش با هویت دینی، منشأ بسیاری از ترس‌های خود را آموزه‌های ترسناک دینی می‌داند و به انتقاد از این سبک آموزش می‌پردازد.

۴. پی‌نوشت‌ها:

- (۱). الیاس خوری: نویسنده و تحلیل‌گر سیاسی لبنانی، در بیروت در سال ۱۹۴۸ به دنیا آمد و در جوانی به فعالیت‌های سیاسی و جنگ لبنان و فلسطین پرداخت. او همچنین سردبیر ضمیمه ادبی مجله النهار است و آثارش به چندین زبان ترجمه شده‌اند. (هاشمی پور، ۱۳۸۶: ۱۱۳-۱۱۵ و عامری، ۱۳۹۰: روزنامه شرق).
- (۲). رضا قاسمی: رضا قاسمی، یکی از چهره‌های قدیمی تئاتر ایران که در کنار نمایش‌نامه‌نویسی و موسیقی به نوشتن رمان روی آورده است. وی زاده ۱۳۲۸ اصفهان و ساکن فرانسه است. اولین رمانش «همنوا»یی شبانه ارکستر چوب‌ها» در ۱۹۹۶ منتشر و جوایز مهمی مانند جایزه بنیاد گلشیری و مهرگان ادب را کسب کرد. (حقایقی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۲).

منابع

- ارشاد، فرهنگ (۱۳۶۵). *مهاجرت تاریخی ایرانیان به هند (قرن هجدهم میلادی)*؛ هشتم تا چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- عباسی، الله کرم، محبوبه خراسانی و محمود حیدری (۱۳۹۹). «هویت و مهاجرت در رمان دال (محمود گلاب‌دره‌ای) و عصفور من الشرق (توفیق الحکیم)»؛ *کاوشنامه ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۰، شماره ۳، ۶۱-۷۹.
- الخوری، الیاس (۲۰۱۶). *اولاد الغیتو- اسمی آدم؛ بیروت: دارالآداب.*
- ترجیبی، فایز (۱۹۸۸). *الدراما ومذاهب الأدب؛ بیروت: مؤسسة الجامعة للدراسات والنشر والتوزيع.*
- تقوی، علی (۱۳۹۸). *رئالیسم در ادبیات داستانی ایران؛ تهران: پایا.*

جانجی، موریس (۱۹۸۴). «قراءة في الواقعية النقدية»؛ *مجلة المعرفة*، السنة الثالثة والعشرون، تشرين الاول، العدد ۲۷۲، ۱۶۱-۱۴۴.
حسن‌زاده دستجردی، افسانه؛ زند، فاطمه (۱۳۹۸). «تجربه مهاجرت در رمان «کارت پستال» از روح‌انگیز شریفیان»؛ *پژوهشنامه جریان‌شناسی شعر و داستان ادبیات معاصر ایران*، شماره ۲، ۱۹۳-۲۰۶.

حقایقی، زهرا؛ حیدریان شهری، احمدرضا؛ یاحقی، محمد جفر؛ صدیقی، بهار (۱۴۰۰). «خوانش تطبیقی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت از منظر رئالیسم انتقادی (مطالعه موردی: رمان عراقی فی باریس و همنوایی شبانه ارکستر چوب‌ها)»؛ *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، دوره ۹، شماره ۳، ۱۶۷-۱۹۴. DOI:

[20.1001.1.23452366.1400.9.3.6.2](https://doi.org/10.1001.1.23452366.1400.9.3.6.2)

حقایقی، زهرا؛ حیدریان شهری، احمدرضا؛ صدیقی، بهار (۱۴۰۰). «واکاوی بن‌مایه‌های رئالیسم انتقادی در رمان عراقی فی باریس از صموئل شمعون»؛ *ادب عربی*، سال ۱۳، شماره ۴، ۳۹-۶۲.

DOI: [10.22059/jalit.2021.317482.612345](https://doi.org/10.22059/jalit.2021.317482.612345)

حیدری، فاطمه و رضا البرزی اوانکی (۱۳۹۶). «خوانش پسااستعماری همسایه‌ها، احمد محمود، در پرتو نظرات اسپینواک»؛ *پژوهش‌های ادبیات معاصر جهان*، شماره ۷۶، ۳۳۷-۳۵۲.

DOI: [10.22059/JOR.2017.126258.1224](https://doi.org/10.22059/JOR.2017.126258.1224)

حیدریان شهری، احمدرضا؛ حقایقی، زهرا؛ صدیقی، بهار (۱۳۹۹). «دراسة الواقعية النقدية بين روايتي «بروکلین هایتس» لمیرال الطحاوي و «سرزمین نوچ» لکیوان أرزاقی»؛ *مجلة اللغة العربية و آدابها*، السنة ۱۶، العدد ۴، ۵۲۷-۵۵۱.

DOI: [10.22059/jal-lq.2020.294350.993](https://doi.org/10.22059/jal-lq.2020.294350.993)

خدایار، ابراهیم (۱۳۸۷). «ادبیات مهاجرت، بررسی مضامین شعر مهاجرت شاعران فارسی گوی ماوراءالنهر در قرن بیستم»؛ *فصلنامه مطالعات ملی*، ۳۳، سال نهم، شماره ۱، ۲۷-۴۵.

درّاج، فیصل (۲۰۰۸). «تحوّلات المثقف العربي في القرن العشرين، ملاحظات عامة»؛ *المستقبل العربي*، بیروت، العدد ۳۴۸.

ساجکوف، بوریس (۱۳۶۲). *تاریخ رئالیسم، پژوهشی در ادبیات رئالیستی از رنسانس تا امروز*؛ ترجمه: محمد تقی فرامرزی، تهران: تندر.

سعید، ادوارد (۱۳۸۲). *نقش روشنفکر؛ ترجمه: حمید عضدانلو*، چاپ دوم، تهران: انتشارات نی.

فورست، لیلیان (۱۳۷۳). «تفسیرهای رئالیسم»؛ *مجله هنر*، ترجمه: داریوش کریمی، شماره ۲۷، ۳۵۱-۳۶۲.

قاسمی، رضا (۱۳۹۸). *همنوایی شبانه ارکسترچوب‌ها*؛ چاپ شانزدهم، تهران: نیلوفر.

قائم‌نیا، علیرضا (۱۳۸۲). «دو نوع رئالیسم: خام و انتقادی»؛ *فلسفه و کلام*، شماره ۱۴، ۲۷-۴۰.

قربانی پورآرانی، حسین؛ شجری؛ رضا، سعیدی، مهدی (۱۳۹۷). «جریان‌شناسی ادبیات داستانی مهاجرت ایرانی»؛ *فصلنامه زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۴۹، ۹۵-۱۲۱.

گران‌ت، دیمیان (۱۳۷۶). *رئالیسم (واقع‌گرایی)*، ترجمه: حسن افشار، چ ۲، تهران: انتشارات وزارت خارجه.

مدرسی، یحیی (۱۳۹۳). *زبان و مهاجرت*؛ چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی معاصر،

چاپ ۲، تهران: سخن.

نداء، طه (۱۹۹۱). *الأدب المقارن*؛ لبنان: دار النهضة العربية.

یزدانی، کیقباد (۱۳۸۷). *درآمدی بر ادبیات مهاجرت و تبعید (ادبیات آلمانی در مهاجرت و تبعید)*؛ تهران: چشمه.

References

- Abbasi, Al.K., M. Kh., M. Heidari. (2020). "Identity and Migration in Novel of Dahl by (Mahmoud Golabdarrei) and A Sparrow from the East by (Tawfiq al-Hakim) *Research in Comparative Literature*, Vol. 10, No. 3, 61–79. (In Persian).
- Al-Khoury, E. (2016). *Awlad el-Ghetto: Esmi Adam*. Beirut: Dar Al-Adab. (In Arabic).
- Bhaskar, R. (1998). *The Possibility of Naturalism: a Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*; 3rd Edition, New York and London: Routledge.
- Darraj, F. (2008). "Transformations of the Arab Intellectual in the Twentieth Century, General Observations"; *The Arab Future*, Beirut, issue 348. (In Arabic).
- Forrest, L. (1994). "Interpretation of Realism", *Art magazine*, translated by: Dariush Karimi, Shamara 27, 351-362. (In Persian).
- Gangi, M. (1984). "A Reading of Critical Realism"; *Knowledge Magazine*, Twenty-Third Year, October, Issue 272, 144-161. (In Arabic).
- Ghaemina, A. (2012). "Two types of realism: raw and critical"; *Philosophy and Kalam*, No. 14, 27-40. (In Persian).
- Ghasemi, R. (2018). *Nocturnal Harmony from The Wood Orchestra*, 16th edition, Tehran: Nilufar. (In Persian).
- Ghorbani Pourarani, H., Shajari, R., Saeedi, M. (2017). "Fictional flow of Iranian immigration"; *Persian Language and Literature Quarterly*, No. 49. 121-95. (In Persian).
- Grant, D. (1997). *Realism*, translated by Hassan Afshar, 2nd edition, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. (In Persian).
- Haghighy, Z., Heidaryan Shahri, A.R., Seddighi, B. (2022). "A Study of Principles of Critical Realism in the Novel of An Iraqi in Paris by Samuel Shimon," *Adab Arabi*, Vol. 13, No. 4, pp. 39-62. DOI:10.22059/jalit.2021.317482.612345. (In Persian).
- Haghighy, Z., Heidaryan Shahri, A.R. Yahaghi, M. J., Seddighi, B. (2021). "A Comparative Reading of the Components of Immigration Literature from the Perspective of Critical Realism (Case Study: The novels "An Iraqi in Paris and, Nocturnal Harmony from The Wood)" *Comparative Literature Research*, Volume 9, Number 3 167-194. DOI: 20.1001.1.23452366.1400.9.3.6.2 (In Persian).
- Hassanzadeh Dastjardi, A., Zand, F. (2018). "Experience of migration in the novel

- "Postcard" by Ruhangiz Sharifian"; *Journal of Contemporary Iranian Literature*, No. 2, 193-206. (In Persian).
- Heidaryan Shahri, A.R., Haghayeghi, Z., Seddighi, B. (2021). "A Study of Critical Realism in the Novels of "Brooklyn Heights", by Miral Al-Tahawi, and "Noch Land", by Kevan Arzaghi" *Journal of Arabic Language and Literature*, Vol. 16, No. 4, 527-551. DOI:10.22059/jalit.2021.317482.612345. (In Arabic).
- Heydari, F., Albarzi Avanki, R. (2016). "Post-colonial reading of Neighbors, Ahmad Mahmoud, in the light of Spivak's comments"; *World Contemporary Literature Research*, No. 76, 337-352. DOI: 10.22059/JOR.2017.126258.1224 (In Persian).
- Irshad, Farhang. (1986). *The historical migration of Iranians to India (8th to 18th century)*, 1st edition, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. (In Persian).
- Khodayar, E. (2008). "Emigration literature, examination of themes of migration poems of Persian poets across the Nile in the 20th century"; *National Studies Quarterly*, 33, ninth year, number 1. 27-45. (In Persian).
- Madrasi, Y. (2013). *language and immigration*; 1st edition, Tehran: Research Institute of Humanities and Contemporary Cultural Studies), 2nd edition, Tehran: Sokhn. (In Persian).
- Nada, T. (1991). *Comparative literature*; Lebanon: Arab Renaissance House. (In Arabic).
- Sachkov, Boris. (1983). *The history of realism, a study in realist literature from the Renaissance to today*; Translation: Mohammad Taghi Faramarzi, Tehran: Thunder. (In Persian).
- Saeed, E. (2003). *The Role of the Intellectual*; translated by Hamid Azad Anlou, 2nd edition, Tehran: Ney Publications. (In Persian).
- Selden, R., Widson, P. (1995). *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*; translation: Abbas Mokhbar, second edition, Tehran: New Design. (In Persian).
- Tagvi, A. (2018). *Realism in Iranian fiction*; Tehran: Paya. (In Persian).
- Tarhibi, F. (1988). *Drama and the doctrines of literature*; Beirut: University Foundation for Studies, Publishing and Distribution. (In Arabic).
- Yazdani, Keyghbad (2008). *An Introduction to the Literature of Immigration and Exile (German Literature in Immigration and Exile)*; Tehran: Cheshme. (In Persian).
- Zarafa, M. (2016). *Sociology of fiction*; Translation: Nasrin Parvini, Tehran: Sokhn. (In Persian).

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

وظيفة المضمون النقدية في روايات الهجرة/أولاد الغيتو إسمي آدم لإلياس الخوري وهمنواي شبانه أركستر چوبها لرضا قاسمي

زهرا حقاقي^١ | بهار صديقي^٢ | احمد رضا حيدريان شهري^٣

١. دكتوراه، في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة فردوسي مشهد، مشهد، إيران. البريد الإلكتروني: Zahra.haghighyeghi@mail.um.ac.ir
٢. الكاتب للمبتدئين، أستاذ مشارك، في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة فردوسي مشهد، مشهد، إيران. البريد الإلكتروني: seddighi@um.ac.ir
٣. أستاذ، في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة فردوسي مشهد، مشهد، إيران. البريد الإلكتروني: heidaryan@um.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	لقد كانت ظاهرة الهجرة من أعظم التجارب الإنسانية منذ زمن طويل، إلا أن الموقف منها في العصر الحديث قد تغير، بالنظر إلى الحالة الإنسانية، ولها أبعاد دلالية مختلفة. خاصة، فإن تحليلها في أدب الهجرة القصصي هو صورة الثوتر والتحدّي بين الشخصيات ذات التقاليد والأعراف والسياسات الحاكمة في البلدين الأصليين والمضيفين. لذلك، في الأعمال القصصية عن الهجرة، وبمنظرة واقعية نقدية، يمكن العثور على انعكاس لتجربة موضوعية ودقيقة عن الواقع من خلال النظر إلى القضايا الاجتماعية ومشكلات الإنسان في العصر الجديد. وهذا الأمر يستلزم ضرورة إجراء أبحاث مقارنة ومتجانسة في مجال أدب الهجرة لكشف طبقاته الخفية لحياة المهاجرين. يهدف هذا البحث إلى تقصي الوظيفة النقدية لموضوعات روايتين معروفتين في الأدب العربي والفارسي، أولاد الغيتو إسمي آدم لكاتب إلياس خوري، وهمنواي شبانه أركستر چوبها لرضا قاسمي، ويسعى إلى تحليل المواضيع المطروحة في الروايتين، مما أدت إلى خطاب نقدي، مع منهج الواقعية النقدية. وقد تناول هذا المقال الوظيفة النقدية للموضوع بالمنهج الوصفي والتحليلي وبالاعتماد على المدرسة الأمريكية المقارنة. وتظهر نتائج البحث أن القضايا النقدية المتشابهة المطروحة في الروايتين تتعلق بالقضايا السياسية والبنى الاستعمارية ودور المثقفين، والتي يتم التعبير عنها في رواية أولاد الغيتو من خلال الرجوع إلى السياق التاريخي والواقع الاجتماعي، بينما في رواية همنواي يتم تناول قضية الاستعمار بطريقة رمزية واستعارية. ومن القضايا الاجتماعية التي تطرحها الروايتين قضية ضياع المهاجرين وتهميشهم في البلد المضيف، في رواية أولاد الغيتو تتجاوز قضية ضياع المهاجرين وتناولت قضية الفلسطينيين الضائعين على هامش التاريخ. فيما يتعلق بالقضايا الثقافية، يمكن رؤية وجهتي نظر مختلفتين فيما يتعلق بالهوية الدينية في روايتين.

الإحالة: حقاقي، زهرا؛ صديقي، بهار؛ حيدريان شهري، أحمد رضا (١٤٤٧). وظيفة المضمون النقدية في روايات الهجرة/أولاد الغيتو إسمي آدم لإلياس الخوري وهمنواي شبانه أركستر چوبها لرضا قاسمي. *بحوث في الأدب المقارن*، ١٥ (١)، ٥١-٧٤.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2025.10365.2585